

Uwagi na tle systemu penitencjarnego Francji

ALEKSANDRA POLAK-KRUSZYK

ORCID: 0000-0001-7005-7238

Katedra Prawa Karnego Wykonawczego
Uniwersytet Wrocławski

Uwagi wstępne

Prymat kar wolnościowych znany w polskim prawie karnym daje się zauważyć również we Francji. Ustawodawca przyznaje bowiem pierwszeństwo stosowaniu środków i kar nieizolacyjnych przed bezwzględnym pozbawieniem wolności. Artykuł 132–24 Kodeksu karnego (Code pénal — CP) podaje, że: „kara pozbawienia wolności bez zawieszenia może zostać wymierzona tylko w ostateczności, jeżeli powaga przestępstwa i osobowość sprawcy wskazują, że taka kara jest konieczna i jeżeli jakakolwiek inna kara byłaby w tym zakresie oczywiście nieadekwatna”¹.

Zauważyć należy, że kwestie związane z wymiarem kary pozbawienia wolności zostały przez ustawodawcę wskazane w przytoczonym powyżej kodeksie karnym, natomiast problematyka jej wykonywania została uregulowana w kodeksie postępowania karnego (Code de procédure pénale — CPP), a dokładniej w rozdziale V zatytułowanym „Postępowanie wykonawcze”. Francuski kodeks postępowania karnego to zbiór przepisów dotyczących postępowania karnego we Francji (również reguluje niektóre aspekty postępowania wykonawczego, w tym cele kary pozbawienia

¹ Code pénal, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/2024-05-14 [dostęp: 14.05.2024].

wolności czy uprawnienia sądu i sędziego do spraw wykonywania kar, a także prokuratury w postępowaniu wykonawczym)². Z kolei przepisy odnoszące się do publicznej służby więziennej, warunków wykonywania kary pozbawienia wolności, utrzymywania kontaktów ze środowiskiem wolnościowym i innych szczegółowych aspektów związanych z organizacją życia w warunkach zakładu karnego ustawodawca uregulował w kodeksie penitencjarnym (*Code pénitentiaire* — CPÉ)³. Kodeks ten jest stosunkowo nowy i wszedł w życie 1 maja 2022 roku. Powołały go dwa dekrety prezydenckie wydane w celu uszczegółowienia przepisów odnoszących się do funkcjonowania zakładów karnych⁴.

Wykonywanie kary pozbawienia wolności zostało podporządkowane określonym zasadom⁵. Jedną z kluczowych zasad wykonywania kary pozbawienia wolności jest zapewnienie efektywnego i szybkiego wykonywania wyroków przez organy państwowe. Zasada ta została określona w art. 707 pkt I CPP, który podaje, że „wyroki wydane przez sądy karne, z wyjątkiem niemożliwych do przewyciężenia okoliczności, są wykonywane efektywnie i tak szybko, jak to możliwe”. Warto porównać ten przepis z wyrażoną w polskim kodeksie karnym wykonawczym⁶ zasadą bezzwłocznego wszczęcia postępowania wykonawczego z zawartą w jego art. 9 § 1. Zgodnie z nią „postępowanie wykonawcze wszczyna się bezzwłocznie, gdy orzeczenie stało się wykonalne”. Polski kodeks karny wykonawczy kładzie tutaj nacisk na aspekt wykonalności orzeczenia, a nie na jego prawomocność, ponieważ obowiązek wynikający z tego przepisu dotyczy wykonania zarówno postanowień, jak i wyroków⁷. Postanowienia

² Code de procédure pénale, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154 / [dostęp: 14.05.2024].

³ Code pénitentiaire, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000045476241/2024-05-14/ [dostęp: 14.05.2024].

⁴ *Entrée en vigueur du code pénitentiaire le 1er mai 2022*, <https://www.justice.gouv.fr/actualites/espace-presse/entree-vigueur-du-code-penitentiaire-1er-mai-2022> [dostęp: 01.06.2024 r.].

⁵ Décret n° 2017-634 du 25 avril 2017 modifiant le décret n° 2008-689 du 9 juillet 2008 relatif à l'organisation du ministère de la Justice et le décret n° 2016-1675 du 5 décembre 2016 portant création de l'Inspection générale de la Justice.

⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. — Kodeks karny wykonawczy (tekst jednolity Dz.U. z 2024 r., poz. 706).

⁷ K. Mrozek, K. Sitnik, *Rozważania na tle art. 9 Kodeksu karnego wykonawczego*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 29, 2013, s. 240.

co do zasady w polskim postępowaniu wykonawczym stają się wykonalne z chwilą wydania (art. 9 § 3 kkw). Natomiast wyroki (a także postanowienie wydane w trybie art. 420 kpk) stają się wykonalne z chwilą uprawomocnienia (art. 9 § 2 kkw), chyba że ustawa rozstrzyga inaczej.

W kontekście wykonywania kary pozbawienia wolności we francuskim porządku prawnym odnotować możemy również inne zasady⁸. Wskazać szczególnie należy na zasadę elastycznego podejścia w zakresie warunków izolacji i sposobów oddziaływania na skazanych, którą możemy wyprowadzić z art. 707 pkt II CPP *in fine*, który określa, że „system odbywania kary jest dostosowywany do skazanego w trakcie jej odbywania, a ocena powinna uwzględniać rozwój osobowości skazanego oraz jego sytuację materialną, rodzinną i społeczną”. Wyrazem tej zasady są chociażby art. 132-25 CP oraz art. 723-1 i nast. CPP, zgodnie z którymi we Francji dominuje system półwolnościowy wykonywania kary pozbawienia wolności. Następnie odnotować należy zasadę redukcji kary (która realizowana jest między innymi w drodze warunkowego przedterminowego zwolnienia określonego w art. 729 CPP), a także pomocy w społecznej readaptacji skazanym opuszczającym jednostki penitencjarne (na przykład pomoc niesioną w momencie zwolnienia z art. R. 53-8-49 CPP).

Punktem wyjścia do uregulowania kwestii związanych z wykonywaniem kary pozbawienia wolności we Francji jest główny cel tej kary, który został wyrażony w pierwszej części pkt II art. 707 pkt CPP. Zgodnie z nim „wykonywanie kar pozbawienia wolności i kar ograniczenia wolności ma na celu przygotowanie skazanego do reintegracji społecznej, tak by mógł postępować odpowiedzialnie, przestrzegał zasad i interesów społeczeństwa oraz by unikał popełniania kolejnych przestępstw”. Jak zatem widać, celem wykonywania kary pozbawienia wolności i ograniczenia wolności jest takie przystosowanie skazanego do powrotu do społeczeństwa, by samodzielnie i odpowiedzialnie wypełniał określone role społeczne, a także zapobieżenie przed popełnieniem kolejnego przestępstwa. Te założenia w dużej mierze pokrywają się z podstawowym celem wykonania kary pozbawienia wolności w Polsce, który został wyrażony w art. 67 § 1 kodeksu

⁸ Określone przez ustawodawcę w rozdziale V Kodeksu postępowania karnego, zatytułowanym „Postępowanie wykonawcze”, Tytuł I „Wykonywanie wyroków karnych” artykuły od 707 do 713-41, *Livre V : Des procédures d'exécution, Titre Ier : De l'exécution des sentences pénales (Articles 707 à 713-41)*.

karnego wykonawczego. Polska regulacja wykonawcza opiera ten cel na idei poprawy prawnej skazanego (jurydycznej i politycznej), wskazując, że w postępowaniu z osobami skazanymi na karę pozbawienia wolności powinno dążyć się do: wzbudzenia w nich woli i umiejętności prowadzenia życia zgodnego z prawem po zwolnieniu, kształtowania w nich społecznie pożądanych postaw, szacunku dla siebie oraz poczucia odpowiedzialności i potrzeby powstrzymywania się od popełniania ponownych przestępstw⁹. Dokonując porównania z uregulowaniami francuskimi, zauważyć jednak należy, że w polskim kodeksie zdecydowano o oddzielnym uregulowaniu celów kary ograniczenia wolności i kary pozbawienia wolności. Cele tej pierwszej z wymienionych kar zostały bowiem wyrażone w art. 53 § 1 kodeksu karnego wykonawczego¹⁰.

Podobnie jak ustawodawca w polskim prawie karnym wykonawczym, który rozdziela kompetencje między sądem penitencjarnym a sędzią penitencjarnym, w systemie francuskim wprowadzono dwa różne organy postępowania wykonawczego: sędziego do spraw wykonywania kar oraz sąd do spraw wykonywania kar (art. 712-1 CPP). Sędzia do spraw wykonywania kar (*Le juge d'application des peines* — JAP) jest sędzią sądu pierwszej instancji. Sędziemu podlegają zakłady karne należące do jurysdykcji sądu, w którym stacjonuje. Jest odpowiedzialny za ustalanie głównych kierunków w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności, a także kontroli warunków w zakładach karnych. W celu realizacji tych zadań, sędzia do spraw wykonania kar może przeprowadzać dochodzenia na terenie całej Francji i wyznaczać pracowników socjalnych. W sytuacji, gdy skazany odbywa karę w warunkach wolnościowych, sędzia ten odpowiada za nadzór nad jej przebiegiem. Nadzór prowadzi administracja penitencyjarna, a nad jego przebiegiem czuwa sędzia do spraw wykonywania wyroków. Francuski kodeks postępowania karnego przewiduje generalnie dwie formy odbywania kary w warunkach wolnościowych: pod nadzorem penitencjarnym oraz bez nadzoru (art. D118 CPP).

⁹ T. Kalisz, A. Kwieciński, *Cele izolacji penitencjarnej w perspektywie odrzucenia idei przymusowej resocjalizacji*, „Przegląd Prawa i Administracji” 95, 2013, s. 129.

¹⁰ Por. art. 53. § 1 kkw: „Wykonanie kary ograniczenia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli kształtowania jego społecznie pożądanych postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego”.

Sędzia ma również możliwość wydania nakazu (doprowadzenia lub aresztowania) w celu zapewnienia osobistego stawiennictwa skazanego, który nie zgłosił się na czynności lub próbował zbiec. W danym sądzie może stacjonować jeden (lub nawet kilku) samodzielnych sędziów do spraw wykonywania kar. Sędziemu w codziennej pracy pomaga urzędnik sądowy, w pozostałym zakresie ma również do dyspozycji sekretariat (art. 712-2 CPP). W swojej pracy jest też wspierany przez Służbę Integracji i Probacji (Le service pénitentiaire d'insertion et de probation — SPIP). Z wyjątkiem takich środków jak zmniejszenie kary czy udzielenie tymczasowego zwolnienia z jednostki penitencyjnej, decyzje JAP są podejmowane po kontradyktoryjnej debacie odbywającej się na sali rozpraw, podczas której mają prawo wypowiedzieć się również prokurator, skazany i jego obrońca. Sędzia podejmuje decyzje w drodze postanowień (art. 764-27), które podlegają zaskarżeniu do wydziału do spraw wykonywania kar, właściwego dla danego sądu apelacyjnego. Co do zasady, większość decyzji związanych z wykonywaniem kar podejmowana jest przez jednego sędziego (JAP), natomiast najcięższe wyroki rozpatrywane są przez sąd do spraw wykonywania kar (Le tribunal de l'application des peines). Sądy te podejmują decyzje w składzie przynajmniej trzech sędziów JAP i mogą wprowadzać wszelkie zmiany, które uznają za konieczne w celu wzmocnienia nadzoru nad wykonywaniem kar (art. 712-1 CPP). Co więcej, samodzielny sędzia do spraw wykonywania kar może również (gdy uzna to za konieczne) z własnej inicjatywy lub na wniosek skazanego czy oskarżyciela publicznego przekazać sprawę do sądu do spraw wykonywania kar (art. 712-6 CPP).

Podobnie w Polsce oddzielono sędziowski nadzór penitencyjny od działalności orzeczniczej sądów penitencyjnych. Choć sędzia penitencyjny jest sędzią sądu penitencyjnego, to pamiętać należy, że każda z tych funkcji została odrębnie określona przepisami prawa i są to dwa różne organy postępowania wykonawczego¹¹. Warto zauważyć, że polski sędziowski nadzór penitencyjny w pewnym stopniu wzorował się na rozwiązaniach stosowanych we Włoszech (sędzia nadzorczy) i we Francji

¹¹ T. Kalisz, *Sędziowski nadzór penitencyjny. Polski model nadzoru i kontroli nad legalnością i prawidłowością wykonywania środków o charakterze izolacyjnym*, Wrocław 2010, s. 171–172.

(sędzia wykonawczy)¹². Nie dziwi więc podobne ukształtowanie pozycji sędziego do spraw wykonywania wyroków we Francji¹³.

Organizacja publicznej służby więziennej we Francji

Omawiając organizację publicznej służby więziennej (Le service public pénitentiaire) we Francji, w pierwszej kolejności należy wskazać Dekret nr 2008-689 z dnia 9 lipca 2008 roku w sprawie organizacji Ministerstwa Sprawiedliwości, zgodnie z którym jednym z departamentów ministerstwa jest Departament Administracji Penitencjarnej (La direction de l'Administration pénitentiaire — DAP), który odpowiada za administrację więzienną (art. 1 Décret n° 2008-689)¹⁴. Departament ten nadzoruje nie tylko wykonywanie orzeczeń sądowych w zakresie kary pozbawienia wolności, lecz również wykonywanie innych kar i środków nieizolacyjnych. Drugim ważnym elementem misji DAP jest zapobieganie zjawisku recydywy. Zadanie to realizowane jest w ramach działań przygotowujących skazanych do przyszłego zwolnienia, a także w drodze monitorowania ich zachowania w środowisku wolnościowym (art. 6 Décret n° 2008-689)¹⁵.

Następnie wskazać należy Krajową Szkołę Administracji Więziennej (Ecole Nationale d'Administration Pénitentiaire — ENAP), która jest publiczną instytucją administracyjną działającą przy Ministerstwie Sprawiedliwości i jej działalność podlega Departamentowi Administracji Penitencjarnej. Jest to jedyna instytucja zapewniająca szkolenia wstępne przyszłym funkcjonariuszom służby więziennej, a także reszcie personelu więziennego (nadzorującemu, kierownikom, kuratorom, personelowi administracyjnemu i technicznemu). Zapewnia również szkolenia ustawiczne, umożliwiające podnoszenie kwalifikacji pracownikom oraz doskonalenia dla specjalistów pracujących na terenie jednostek penitencjarnych

¹² J. Śliwowski, *Uprawnienia sędziego w dziedzinie orzekania i wykonania kary*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 31, 1969, z. 1, s. 20 n.

¹³ J. Śliwowski, *Sądowy nadzór penitencjarny we Francji*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Prawo” 1966, nr 19, s. 133–196.

¹⁴ Décret n° 2008-689 du 9 juillet 2008 relatif à l'organisation du ministère de la justice, modifié par Décret n°2016-1675 du 5 décembre 2016.

¹⁵ Décret n° 2008-689 du 9 juillet 2008 relatif à l'organisation du ministère de la justice, modifié par Décret n°2019-1510 du 30 décembre 2019.

(trenerów i kierowników szkoleń, też instruktorów sportowych). Misją ENAP jest zapewnienie funkcjonariuszom służby więziennej teoretycznego i praktycznego szkolenia zawodowego przed objęciem danego stanowiska. Krajowa Szkoła Administracji Więziennej oferuje również możliwości dalszego kształcenia, zarówno w celu przygotowania pracowników do awansu na wyższy szczebel (tak zwane szkolenia adaptacyjne), jak i edukowania z zakresu aktualnie wprowadzanych i planowanych zmian w prawie (art. R112-44, CPé).

Pod Departament Administracji Penitencjarnej podlega również Więzienna Służba Zatrudnienia (*Service de l'emploi pénitentiaire* — SEP). Misją SEP jest pomoc w readaptacji społecznej skazanych i przeciwdziałanie powrotowi do przestępstw przez stwarzanie możliwości zatrudnienia w warsztatach przemysłowych, a także rozwijanie kursów przygotowania zawodowego i szkoleń w zakładach karnych. Więzienna Służba Zatrudnienia oferuje skazanym pracę w warsztatach przemysłowych i zajmuje się sprzedażą ich wyrobów. Służba ta zachowuje autonomię finansową w stosunku do zakładów karnych i posiada specjalne konto skarbowe (*compte de commerce*). Działalność SEP ma niezwykle szeroki zakres. Służba ta w 2021 roku zarządzała łącznie 51 warsztatami, w których oferowano skazanym szkolenia w zakresie: technologii cyfrowej, zrównoważonego rozwoju, obróbki metalu, drewna, usług biznesowych¹⁶.

Wspomniana w poprzedniej części artykułu Służba Integracji i Probacji (*Le service pénitentiaire d'insertion et de probation* — SPIP) zajmuje się z kolei resocjalizacją i readaptacją społeczną skazanych. W tym kontekście zauważyć należy, że kuratorska służba sądowa oraz więzienna we Francji zostały ze sobą połączone, tworząc jedną formację. W Polsce są to dwie odrębne struktury organizacyjne.

Zadania i organizację SPIP określają przepisy kodeksu penitencyjnego. Do zadań tych należą między innymi: wspieranie sędziów w podejmowaniu decyzji i indywidualizacji wyroków, prowadzenie oddziaływań resocjalizacyjnych podczas odbywania kary, pomoc skazanym w podtrzymywaniu więzi rodzinnych i kontaktów ze środowiskiem wolnościowym, ułatwianie dostępu do kultury. W tym celu SPIP wdraża politykę integracji i zapobiegania recydywie, monitoruje i nadzoruje skazanych

¹⁶ *Le Service De L'emploi Pénitentiaire*, <https://www.insertion-professionnelle-justice.fr/travail> [dostęp: 21.05.2024].

oraz przygotowuje ich do zwolnienia. Regularnie ocenia się też sytuację materialną, rodzinną i społeczną skazanych i na tej podstawie określa warunki opieki i pomocy skazanym (art. L113-5 CPé). Służba określa też i realizuje opiekę nad osobami oddanymi pod dozór, po uprzednim poinformowaniu właściwego sędziego do spraw wykonywania kar. Sędzia może przekazać swoje spostrzeżenia i uwagi w tym zakresie i są one dla służby wiążące (art. D577 CPP).

Dyrektor Służby Integracji i Probacji (*Directeur pénitentiaire d'insertion et de probation*) podlega Międzyregionalnemu Dyrektorowi Służby Więziennej (*Directeur interrégionale des services pénitentiaires*). Międzyregionalne Ośrodki Służby Więziennej (*Direction interrégionale des services pénitentiaires — DISP*) w swej strukturze przypominają kształtem Okręgowe Inspektoraty Służby Więziennej zorganizowane w polskim systemie penitencjarnym. Właściwość okręgów regionalnych i międzyregionalnych jest określana w drodze rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości (art. R112-8 CPé), podobnie w Polsce siedziby i terytorialny zasięg działania dyrektorów okręgowych Służby Więziennej ze wskazaniem podległych im jednostek określa Minister Sprawiedliwości na mocy zarządzenia¹⁷.

Dyrektor SPIP jest odpowiedzialny za organizację i funkcjonowanie służby, a nadto opracowuje kierunki mające zapobiegać recydywie i wdraża programy pozwalających na reintegrację skazanych ze środowiskiem wolnościowym (art. 1 Décret n° 2010-1640)¹⁸. Każdego roku przesyła sprawozdanie z działalności Międzyregionalnemu Dyrektorowi Służby Więziennej, prezesowi sądu, prokuratorowi, a także sędziemu do spraw wykonywania kar (art. D112-36 CPé).

¹⁷ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15.12.2021 roku w sprawie siedzib, terytorialnego zasięgu i szczegółowego zakresu działania dyrektorów okręgowych Służby Więziennej oraz struktury organizacyjnej okręgowych inspektoratów Służby Więziennej (Dz.Urz.MS z 2021 r., poz. 320).

¹⁸ Décret n° 2010-1640 du 23 décembre 2010 portant statut particulier du corps des directeurs pénitentiaires d'insertion et de probation, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000023305323> [dostęp: 10.05.2024].

Wybrane aspekty związane z wykonywaniem kary pozbawienia wolności

Zauważyć należy, że francuski ustawodawca nie określa w przytoczonych kodyfikacjach karnych minimalnego standardu powierzchni mieszkalnej przypadającej w celi na jednego osadzonego. Ostatnim dokumentem bezpośrednio odnoszącym się do tej kwestii był okólnik administracji więziennej z 16 marca 1988 roku¹⁹. Na jego podstawie wprowadzono ogólny standard obliczania normy mieszkalnej, wskazując, jaka liczba skazanych powinna przypadać na daną powierzchnię:

- mniejszą niż 11 m² — 1 skazany,
- 12–14 m² — 2 skazanych,
- 15–16 m² — 3 skazanych,
- 20–24 m² — 4 skazanych,
- 25–29 m² — 5 skazanych,
- 30–34 m² — 6 skazanych,
- 35–39 m² — 7 skazanych,
- 40–44 m² — 8 skazanych,
- 45–49 m² — 9 skazanych,
- 50–54 m² — 10 skazanych.

Na podstawie tych danych możemy przyjąć, że minimalna powierzchnia przypadająca na jednego osadzonego we Francji powinna wynosić co najmniej 5 m². Jednak raporty Europejskiego Komitetu do spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT) wskazują, że w praktyce ta powierzchnia jest mniejsza². Komitet wielokrotnie apelował do Francji o zapewnienie minimalnego standardu 4 m² i odnotował przypadki²⁰, w których dwóch, a nawet trzech skazanych przebywało w celach o powierzchni 6 m². Podobnie jak w polskich zakładach karnych, również we Francji występują trudności

¹⁹ La circulaire AP-88G05G du 16 mars 1988 de l'administration pénitentiaire, https://criminocorpus.org/fr/bibliotheque/?page=2&q=de+l%27administration+p%C3%A9nitentiaire&author=&document_type=&language=&collection=&year_0=1988&year_1=1988&advanced=true [dostęp: 10.05.2024].

²⁰ Report to the French Government on the visit to France carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 15 to 27 November 2015, CPT/Inf 2017, 7, <https://rm.coe.int/1680707074> [dostęp: 10.05.2024].

z zapewnieniem minimalnego europejskiego standardu, wynoszącego 4 m² na osobę. Aktualny polski kodeks karny wykonawczy w art. 200 § 2 i 2a określa, że powierzchnia mieszkalna przypadająca na jednego osadzonego powinna wynosić co najmniej 3 m². Natomiast może być ona obniżona nawet do 2 m² w sytuacjach wyjątkowych²¹.

Cele we francuskich zakładach karnych są zamykane na noc, z takim zastrzeżeniem, że czas ten nie może przekroczyć 12 godzin (art. R213-5 CPé). W ciągu dnia skazani mogą wychodzić, natomiast nie mają w tym względzie pełnej swobody. Każde wyjście musi być bowiem uzasadnione konkretną potrzebą — spacerem, widzeniem, pracą, nauką czy uczestnictwem w określonych zajęciach (R213-11 CPé). W zależności od długości kary, osobowości skazanego i stopnia zagrożenia, jakie płynie z jego strony, możliwe jest stosowanie odstępstw od ogólnych zasad związanych z poruszaniem się w ciągu dnia (art. R213-11 CPé). Sprzęt kwaterunkowy zapewnia administracja penitencjarna, jednakże wyposażenie celi może być uzupełnione dodatkowymi sprzętami i przedmiotami, które między innymi podnoszą estetykę celi (R213-12 CPé).

Skazani mają prawo do edukacji na poziomie podstawowym, średnim i wyższym. Zgodnie z artykułem R413-2 CPé skazani mogą uczyć się w wybrany przez siebie sposób oraz uczestniczyć w dowolnych kursach szkoleniowych, pod warunkiem że jest to zgodne z wymogami porządku i bezpieczeństwa zakładu karnego. Mają również możliwość korzystania z kursów korespondencyjnych organizowanych przez ministerstwo edukacji. Za zgodą dyrektora zakładu karnego mogą uczestniczyć także w innych kursach na odległość. We wszystkich jednostkach penitencjarnych prowadzi się edukację na poziomie podstawowym (art. D413-3 CPé). Skazani, którzy mają trudności z czytaniem, pisanem lub liczeniem, mogą w pierwszej kolejności z niej skorzystać. Edukacja odgrywa kluczową rolę w przypadku młodocianych skazanych, zgodnie bowiem z art. R124-3 pkt 7 Kodeksu postępowania karnego dla nieletnich (Code

²¹ W przypadku kłęski żywiołowej, ogłoszenia na terenie położenia zakładu karnego lub aresztu śledczego stanu zagrożenia epidemiologicznego lub stanu epidemii, konieczności zapobieżenia wystąpieniu innego zdarzenia tworzącego bezpośrednie zagrożenie dla bezpieczeństwa skazanego albo bezpieczeństwa zakładu karnego lub aresztu śledczego albo zapobieżenia skutkom takiego zdarzenia

de la justice pénale des mineurs)²² nauka oraz szkolenia to najistotniejszy element harmonogramu młodocianych przebywających w jednostkach penitencjarnych. Obowiązkowym nauczaniem objęte są również osoby słabo wykształcone (art. D413-3 *in fine* CPé).

Praca we francuskich zakładach karnych nie jest obowiązkowa. Skazany pracuje na podstawie „więziennej umowy o pracę” (*contrat d’emploi pénitentiaire*), która może być zawarta na czas określony i nieokreślony (artykuły od R412-19 do R412-24 CPé). Miesięczne wynagrodzenie jest obliczane na podstawie godzin pracy określonych w umowie. Minimalne kwota za godzinę pracy wykonanej na podstawie więziennej umowy o pracę, zgodnie ze stanem na styczeń 2024 roku, wynosi²³:

- 5,24 € — dla pracy produkcyjnej,
- 3,84 € — dla służby ogólnej klasy I (klasa ta dotyczy wykwalifikowanych pracowników z doświadczeniem i ugruntowaną wiedzą zawodową, zdolnych do samodzielnej i odpowiedzialnej pracy),
- 2,91 € — dla usług ogólnych klasy II (klasa ta dotyczy stanowisk pomocniczych wymagających konkretnych umiejętności lub podstawowej wiedzy zawodowej zdobytej na przykład dzięki szkoleniu zawodowemu),
- 2,33 € — dla służby ogólnej klasy III (klasa ta dotyczy stanowisk, na których wykonywane są proste zadania, niewymagające specjalistycznej wiedzy zawodowej).

W niektórych przypadkach skazani mogą być zatrudniani poza terenem zakładu karnego, ale pod nadzorem penitencjarnym. Praca w warunkach wolnościowych może być wykonywana na rzecz administracji, organu publicznego, a także osoby fizycznej lub prawnej. Zwolnienie z nadzoru w trakcie pracy możliwe jest w przypadku: skazanych, którzy zapewniają wystarczające gwarancje przestrzegania porządku prawnego oraz osoby; skazanych, którym wymierzono karę pozbawienia wolności nieprzekraczającą pięciu lat; skazanych, którzy nie byli wcześniej skazani na karę pozbawienia wolności w wymiarze powyżej sześciu miesięcy; a także w przypadku osadzonych, którzy nabyli już prawo do warunkowego zwolnienia (art. D424-11 CPé). Pod koniec każdego dnia pracy skazani

²² Code de la justice pénale des mineurs, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIART_I000048563574 [dostęp 10.06.2024].

²³ *Travail en prison*, <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F1415> [dostęp: 14.06.2024].

wracają do zakładu karnego, chyba że sędzia do spraw wykonywania wyroków postanowi inaczej (art. D424-13 CPé).

Francja ma rozwinięty system wspomagający podtrzymywanie kontaktów skazanych z rodziną, a francuskie jednostki dysponują salami widzeń (parlois), a także salonami rodzinnymi (salons familiaux). Sala widzeń to miejsce, w którym odbywa się większość spotkań z osadzonymi. Zgodnie z zasadą widzenia powinny odbywać się, umożliwiając bezpośredni kontakt, co reguluje art. R341-13 Code pénitentiaire. Kwestia spotkań w salonach rodzinnych została natomiast uregulowana w Code de procédure pénale. Zgodnie z art. R. 57-8-13 CPP widzenie w salonie rodzinnym trwa maksymalnie sześć godzin i może odbywać się przez określoną połowę dnia (udziela się go rano lub po południu). Kolejną możliwością przewidzianą dla skazanych i ich bliskich są rodzinne jednostki mieszkalne (Les unités de vie familiales — UVF), które przypominają dwu-, trzypokojowe mieszkania w obrębie zakładów karnych. W pomieszczeniach tych skazani mogą, za zgodą, przyjmować rodzinę, bliskich lub przyjaciół. Odwiedziny mogą trwać: sześć godzin (przy pierwszym widzeniu), 24–48 godzin (przy kolejnych widzeniach) oraz 72 godziny (raz do roku). Zgodnie z okólnikiem DAP z dnia 26 marca 2009 roku²⁴ w sprawie jednostek życia rodzinnego (unités de vie familiale — UVF) skazani mogą składać wnioski o takie widzenia raz na dwa miesiące. Są one rozpatrywane przez Służbę Integracji i Probacji.

Podsumowanie

Przedstawione kwestie są jedynie niewielkim fragmentem obszernego i złożonego zagadnienia, jakim jest system penitencjarny Francji. Warto jednak zauważyć, że działania związane z resocjalizacją i reintegracją społeczną skazanych w tym kraju są nieustannie krytykowane z powodu utrzymującego się przeludnienia jednostek, ich niskiego standardu oraz niewystarczającej skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych.

²⁴ La circulaire de la DAP du 26 mars 2009 relative aux unités de vie familiale (UVF), http://www.ristretti.it/commenti/2024/febbraio/pdf2/circolare_uvf.pdf [dostęp: 14.06.2024].

Dodatkowo, wskazuje się na negatywne konsekwencje nadmiernej roli sektora pozarządowego w polityce penitencyjnej²⁵.

Na zakończenie warto przywołać najnowsze dane zamieszczone przez „World Prison Brief”²⁶. Wynika z nich, że populacja więzienna we Francji, zgodnie ze stanem na 1 stycznia 2024 roku, ukształtowała się na poziomie 75 897 osadzonych i tym samym przewyższyła polską populację mającą 73 670 osób pozbawionych wolności. Jednocześnie Francja wyróżnia się dosyć wysokim współczynnikiem prizonizacji, wynoszącym aż 111 osób pozbawionych wolności (przypadających na 100 tysięcy mieszkańców). Współczynnik ten jest zatem powyżej średniej europejskiej, która wyniosła 108 osób według ostatniego oficjalnego zestawienia Komisji Europejskiej za 2022 rok²⁷.

W skali kraju francuski system penitencyjny posiada 187 jednostek penitencyjnych, które dysponują 61 767 miejscami. Dane pokazują jednak, że poziom ich zapęnlienia wynosi 122,9%, co świadczy o znacznym przepełnieniu francuskich więzień²⁸. Ekspertki zwracają uwagę, że francuskie więzienia należą do najbardziej przeludnionych w Europie²⁹. Ponownie dla kontrastu warto przywołać dane z Polski, w której obecny poziom zapęnlienia zakładów karnych wynosi 87,2% i nie jest aż tak niepokojący³⁰.

Według danych od końca 2022 roku liczba osadzonych we Francji stale rośnie. Statystyki z 2024 roku dodatkowo ujawniają, że kraj ten po raz szósty pobił własny rekord w zakresie populacji więziennej. W porównaniu z rokiem 2023, liczba osadzonych wzrosła bowiem aż o 1384

²⁵ A. Henneguelle, B. Monnery, *Prison, peines alternatives et récidive*, „Dans Revue française d'économie” 32, 2017, nr 1, s. 169, <https://www.cairn.info/revue-francaise-d-economie-2017-1-page-169.htm> [dostęp: 13.06.2024].

²⁶ *Europe population*, World Prison Brief, <https://www.prisonstudies.org/map/europe> [dostęp: 10.06.2024].

²⁷ *Prison statistics*, European Commission, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Prison_statistics [dostęp: 10.06.2024].

²⁸ *World Prison Brief France*, World Prison Brief, <https://www.prisonstudies.org/country/france> [dostęp: 10.06.2024].

²⁹ E.C. Váradi, *Harmful effects of imprisonment, overcrowding in prisons—facts, reasons, and the way forward*, „Central European Journal of Comparative Law” 2020, s. 30, <https://www.cecol.com/search/article-detail?id=935166> [dostęp: 12.06.2024].

³⁰ *Poland*, World Prison Brief, <https://www.prisonstudies.org/country/poland> [dostęp: 10.06.2024].

osoby³¹. Co więcej, wspomniane wcześniej przeludnienie powoduje, że minimalny standard przestrzeni mieszkalnej nie jest respektowany. W praktyce zdarzają się cele, w których trzech skazanych przebywa na powierzchni 4 m², co daje niewiele powyżej 1 m² na osobę³².

W najnowszym raporcie Trybunału Obrachunkowego Francji (Cour des Comptes)³³ odnotowano, że problem przeludnienia zakładów karnych jest poważny i powoduje znaczne obciążenie dla budżetu państwa. Trybunał wskazał, że głównymi przyczynami tego stanu jest wzrost skazań na bezwzględną karę pozbawienia wolności oraz rosnąca liczba wyroków orzekających kary długoterminowe³⁴.

Rozważania zawarte w poprzednich częściach artykułu, uzupełnione statystykami penitencjarnymi przedstawiają nie tylko funkcjonowanie francuskiego systemu penitencjarnego, lecz również odzwierciedlają wyzwania, z jakimi aktualnie boryka się to państwo. Należy zwrócić szczególną uwagę na konieczność poprawy warunków bytowych oraz potrzebę zmiany polityki kryminalnej, by zatrzymać lub przynajmniej znacząco ograniczyć alarmujący wzrost populacji więziennej w tym kraju.

³¹ *Statistiques mensuelles de la population détenue et écrouée*, <https://www.justice.gouv.fr/documentation/etudes-et-statistiques/statistiques-mensuelles-population-detenu-ecrouee-0> [dostęp: 12.06.2024].

³² „Un mètre carré par personne”: la population carcérale atteint un niveau historique en France, 08.08.2023, <https://www.france24.com/fr/france/20230808-un-m%C3%A8tre-carr%C3%A9-par-personne-la-population-carc%C3%A9rale-atteint-un-niveau-historique-en-france> [dostęp: 12.06.2024].

³³ Trybunał Obrachunkowy (Cour des Comptes) jest francuskim sądem finansowym o charakterze administracyjnym. Jego główną funkcją jest kontrola rachunków państwa, krajowych instytucji publicznych, spółek publicznych, ubezpieczeń społecznych oraz prywatnych podmiotów otrzymujących wsparcie państwowe.

³⁴ *Une surpopulation carcérale persistante, une politique d'exécution des peines en question*, Le rapport public thématique publié par le Cour des Comptes en octobre 2023 sous le titre, <https://www.ccomptes.fr/fr/publications/une-surpopulation-carcerale-persistante-une-politique-dexecution-des-peines-en> [dostęp: 21.06.2024].

Bibliografia

Akty prawne

- Code de la justice pénale des mineurs, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000048563574.
- Code de procédure pénale, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEX T000006071154.
- Code pénal, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/2024-05-14.
- Code pénitentiaire, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT 0000 45476241/2024-05-14/.
- Décret n° 2008-689 du 9 juillet 2008 relatif à l'organisation du ministère de la justice, modifié par Décret n°2016-1675 du 5 décembre 2016.
- Décret n° 2010-1640 du 23 décembre 2010 portant statut particulier du corps des directeurs pénitentiaires d'insertion et de probation, <https://www.legifrance.gouv.fr /loda/id/JORFTEXT000023305323>.
- Décret n° 2017-634 du 25 avril 2017 modifiant le décret n° 2008-689 du 9 juillet 2008 relatif à l'organisation du ministère de la Justice et le décret n° 2016-1675 du 5 décembre 2016 portant création de l'Inspection générale de la Justice.
- La circulaire AP-88G05G du 16 mars 1988 de l'administration pénitentiaire, https://criminocorpus.org/fr/bibliotheque/?page=2&q=de+l%27administration+p%C3%A9nitentiaire&author=&document_type=&language=&collection=&year_0=1988&year_1=1988&advanced=true.
- La circulaire de la DAP du 26 mars 2009 relative aux unités de vie familiale (UVF), http://www.ristretti.it/commenti/2024/febbraio/pdf2/circolare_uvf.pdf.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. — Kodeks karny wykonawczy (tekst jednolity Dz.U. z 2024 r., poz. 706).
- Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15.12.2021 roku w sprawie siedzib, terytorialnego zasięgu i szczegółowego zakresu działania dyrektorów okręgowych Służby Więziennej oraz struktury organizacyjnej okręgowych inspektoratów Służby Więziennej (Dz.Urz.MS z 2021 r., poz. 320).

Literatura

- Kalisz T., *Sędziowski nadzór penitencjarny. Polski model nadzoru i kontroli nad legalnością i prawidłowością wykonywania środków o charakterze izolacyjnym*, Wrocław 2010.
- Kalisz T., Kwieciński A., *Cele izolacji penitencjarnej w perspektywie odrzucenia idei przymusowej resocjalizacji*, „Przegląd Prawa i Administracji” 95, 2013, s. 117–129.
- Mrozek K., Sitnik K., *Rozważania na tle art. 9 Kodeksu karnego wykonawczego*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 29, 2013, s. 239–250.

- Śliwowski J., *Sądowy nadzór penitencjarny we Francji*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Prawo” 1966, nr 19, s. 133–196.
- Śliwowski J., *Uprawnienia sędziego w dziedzinie orzekania i wykonania kary*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 31, 1969, s. 13–25.

Źródła internetowe

- The CPT and France*, <https://www.coe.int/en/web/cpt/france>.
- Entrée en vigueur du code pénitentiaire le 1er mai 2022*, <https://www.justice.gouv.fr/actualites/espace-presse/entree-vigueur-du-code-penitentiaire-1er-mai-2022>.
- Europe population*, World Prison Brief, <https://www.prisonstudies.org/map/europe>.
- France*, World Prison Brief, <https://www.prisonstudies.org/country/france>.
- Henneguelle A., Monnery B., *Prison, peines alternatives et récidive*, „Dans Revue française d'économie” 32, 2017, nr 1, s. 169–207, <https://www.cairn.info/revue-francaise-d-economie-2017-1-page-169.htm>.
- Le Service De L'emploi Pénitentiaire*, <https://www.insertion-professionnelle-justice.fr/travail>.
- Poland*, World Prison Brief, <https://www.prisonstudies.org/country/poland>.
- Prison statistics*, European Commission, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Prison_statistics.
- Report to the French Government on the visit to France carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 15 to 27 November 2015, CPT/Inf 2017, 7, <https://rm.coe.int/1680707074>.
- Statistiques mensuelles de la population détenue et écrouée*, <https://www.justice.gouv.fr/documentation/etudes-et-statistiques/statistiques-mensuelles-population-detenee-ecrouee-0>.
- Travail en prison*, <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F14153>.
- „Un mètre carré par personne”: la population carcérale atteint un niveau historique en France, 8.08.2023, <https://www.france24.com/fr/france/20230808-un-m%C3%A8tre-carr%C3%A9-par-personne-la-population-carc%C3%A9rale-atteint-un-niveau-historique-en-france>.
- Une surpopulation carcérale persistante, une politique d'exécution des peines en question*, <https://www.ccomptes.fr/fr/publications/une-surpopulation-carcerales-persistante-une-politique-d-execution-des-peines-en>, Le rapport public thématique publié par le Cour des Comptes en octobre 2023 sous le titre.
- Váradi E.C., *Harmful effects of imprisonment, overcrowding in prisons—facts, reasons, and the way forward*, „Central European Journal of Comparative Law” 2020, s. 27–50, <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=935166>.

Reflections on the French penitentiary system

Abstract

The article examines issues concerning French penitentiary system. The article attempts to systematize the key issues concerning the conditions of execution of a penalty of deprivation of liberty and organizing the French public prison service. The study examines the provisions of the French penal codes and other prison-related legislation. The paper also refers to regulations in the Polish penitentiary system to conduct a comparative legal analysis. The theoretical considerations, supported by French penitentiary statistics, illustrate the current challenges confronting the French penitentiary system.

Keywords: penalty of deprivation of liberty, French penitentiary system, France, prison overcrowding